

EL-FĀRĀBĪ'YE ATFEDİLEN *ET-TA 'LĪKĀT* İSİMLİ ESER HAKKINDA BİR NOT

Fehrullah TERKAN*

Özet:

Bu çalışma, geleneksel olarak el-Fārābī'ye atfedilen *et-Ta 'līkāt* isimli eserin yazara nispeti konusundaki sorunları ele almakta ve yapılacak daha geniş bir araştırma için mülahazalar sunmaktadır. Çalışmanın tezi, söz konusu eserin el-Fārābī'ye nispetinin problemlili olduğu ve son tahlilde yazarın el-Fārābī olmadığıdır. Bu doğrultuda, çalışma önce bahsi geçen eserin zikredildiği Tabakāt kaynaklarını değerlendirmekte ve eserin bu kaynaklarda el-Fārābī'ye nasıl atfedildiği konusunu sorunlarıyla birlikte tartışmaktadır. Daha sonra *et-Ta 'līkāt*, aynı adla İbn Sīnā'ya atfedilen ve muhteva itibarıyla benzerlik gösteren başka bir eserle örnek yardımıyla mukayese edilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma, adı geçen eserin muhteva itibarıyla İbn Sīnā'ya atfedilen eserden çeşitli yollarla yapılan düzensiz alıntılardan müteşekkil olduğunu ve bu ilk değerlendirmeler müvacehesinde eserin el-Fārābī'ye atfedilmesinin doğru olmayacağını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *et-Ta 'līkāt*, el-Fārābī, İbn Sīnā.

Some Remarks on *al-Ta 'līqāt* Attributed to al-Fārābī

Abstract:

This study deals with the issues and problems surrounding a work entitled *al-Ta 'līqāt*, which is traditionally ascribed to al-Fārābī, and presents preliminary remarks that would be beneficial to a broader investigation towards the authenticity of the aforesaid work. The main argument of this study is that the ascription of the work to al-Fārābī is

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

problematic at best and it should not have been authored by al-Fārābî. To that end, this research note first tackles how biographical dictionaries (Tabaqāt sources) treat the work at hand with a view to finding out any evidence for its authenticity by pointing out the problems therewith. Moreover, *al-Ta'liqāt* is compared in terms of content with another work of the same title that is attributed to Ibn Sīnā. This research note concludes by arguing that the work attributed to al-Fārābî is comprised of irregular and often out-of-context quotations, and warns, based on the preliminary findings, against its ascription to al-Fārābî.

Key Words: *al-Ta'liqāt*, el-Fārābî, Ibn Sīnā.

Giriş

İslam felsefesi tarihine ilişkin telif edilen bazı kitaplarda, el-Fārābî ve İbn Sīnā'ya ait eserler listelenirken her ikisine de nispet edilen *et-Ta'liqāt* adlı bir eser zikredilir. Öyle gözüküyor ki bu nispetler ilk başta Tabakāt türü eserlere dayanılarak gerçekleştirilmiş ve sonraki çalışmalarda yeni bir araştırma yapılmaksızın doğru olduğu varsayımıyla atıf yoluyla sürdürülmüştür. Ancak ne yazık ki bu işlem sırasında varsayımlar araştırmacıları yanlış yönlendirebilmektedir. Bu varsayımların başında, Tabakāt türü eserlerde zikredilen her bilginin doğru olduğu düşüncesi gelmektedir. Buna ilave olarak, elyazma nüshalarını tahkik eden muhakkiklerin takdim yazılarında yer verdikleri değerlendirmelerin ve bazan yetersiz tahlillerin yanıltıcı olabileceklerini söylemekte yarar vardır. Bu yollarla bir araştırma eserinde yer bulan bir bilgi, o esere dayalı olarak yapılan veya ondan atıf yoluyla o bilgiyi alan sonraki araştırmalara da girmekte ve böylece muhtemelen yanlış bir bilgi genel kabul görebilmektedir. Durum öyle bir hale gelmiş gözüküyor ki bırakınız Tabakāt eserlerine ihtiyatlı yaklaşımı, ikincil çalışmalar bile olduğu gibi kabul edilebilmektedir. Eleştirel bir yaklaşımla ele alınmamış ve tahkik yoluyla teyid edilmemiş bilgiler, bu şekilde, alanın araştırmacılarını ve öğrencilerini yanıltmakta ve yanlış yönlendirebilmektedir. (Burada otantikliğini sorgulayacağım eseri, maalesef, benim de bir çalışmamda kullandığımı sonradan farketdiğimi itiraf etmeliyim.)

Bu çalışmada, tam da yukarıda anlatmaya çalıştığım bir hataya örnek olacağını düşündüğüm ve el-Fārābî'ye nispet edilen *et-Ta'liqāt* adlı eser hakkında ilk bulgularımı sunacağım. Devam etmeden önce, bu çalışmanın bir araştırma notu olarak düzenlendiğini ifade etmek isterim. Zira mesele daha teferruatlı bir şekilde ele alınmalı ve incelenmelidir. Bu çalışma, aynı adı taşıyan ve iki farklı kişiye nispet edilen iki farklı eserin otantiklik sorunu çerçevesinde, adı geçen eserin el-Fārābî'ye nispetini, İbn Sīnā'ya atfedilen aynı adlı eserle bağlantılı olarak sorgulamaktadır. Metin içerisinde sıklıkla kullanılacağı için, yazım ve ifade kolaylığı adına, el-Fārābî'ye atfedilen *et-Ta'liqāt* NFT; İbn Sīnā'ya atfedilen *et-Ta'liqāt*¹ ise İST olarak kısaltılacaktır.

1 İlgili Tabakāt eserlerine ilaveten bkz. 'Abdu'r-Rahmān Bedevî, "Dirāsāt Filülüciyyeh li'n-Nuşûş," 'A. Bedevî, *Aristū'inde'l-'Arab: Dirāsāt ve Nuşûş ğayr Menşūrah*, 2. baskı (Vekāletu'l-Matbū'āt, Kuveyt 1978) içinde, ss. 42-44; C. Ş. Kanavātî, *Mu'ellesātu İbn Sīnā* (Dāru'l-Ma'rifeh, Kahire 1950), s. 19.

A. Aidiyet Tartışması: Bazı Tabakât Eserlerinde “et-Ta' Lîkât”

İslam entelektüel tarihinin taşıyıcıları olarak görülebilecek olan Tabakât türü eserlerden filozofları tanıtanların hepsinin el-Fārābî'ye atfedilen eserleri zikretmediği bilinmektedir. Yani Tabakât müelliflerinin sadece bir kısmı el-Fārābî'nin eserlerine yer vermektedir. Bunlar arasında ise atfedilen eserler listesinde “et-Ta' Lîkât” adlı bir kitabı zikreden veya o adı çağrıştıracak şekilde eserin adında aynı kökten gelen kelimelerin bulunduğu çalışmalardan bahsedenler ise sadece birkaç tanedir. Daha da daraltacak olursak, “et-Ta' Lîkât” adıyla müstakil olduğu izlenimi taşıyan bir eserden bahseden, tespit edebildiğim kadarıyla, tek bir kaynak bulunmaktadır. Bu kategoriye girebilecek olan ulaşabildiğim Tabakât eserlerinin, ele aldığımız konuda karşımıza çıkan otantiklik sorununun çözümüne yönelik yararlı bilgiler içerip içermediklerine burada değinmek istiyorum.

Öncelikle, Ebū Suleymān es-Sicistānî'nin *Şivānu'l-Hikme* adlı eserinin tamamlanmasına yönelik olarak telif edilen *Tetimmetu Şivāni'l-Hikme* (daha sonraları verilen adıyla *Tārīhu Hukemā' i'l-İslām*) adlı kaynağa müracaat etmemiz gerekmektedir; zira bu eserin müellifi 'Alî b. Zeyd Zāhîru'd-Dîn el-Beyhākî (ö. 565/1174), *et-Ta' Lîkât* adlı eserin el-Fārābî'ye nispet edilmesinde belki de en önemli kaynak olarak durmaktadır. El-Beyhākî'nin eseri, 1935 yılında Lahor'da Muhammed Şefî' tarafından beş elyazması nüshaya dayanarak yapılan tahkiki² dışında, bilebildiğim kadarıyla şu ana kadar iki kişi tarafından tahkik edilmiş bulunuyor: 1946 yılında *Tārīhu Hukemā' i'l-İslām* adıyla Muḥammed Kurd 'Alî³ ve 1994 yılında *Tetimmetu Şivāni'l-Hikme* adıyla Rafîk el-'Acem⁴ tarafından. Her iki tahkik arasında çok ciddi ihtilaflar bulunduğunu belirtmek gerekir: Örneğin, Kurd 'Alî'nin tahkikinde el-Fārābî'ye atfedilen eserler oldukça sınırlı iken, el-'Acem'in tahkikinde sayı oldukça kabarık ve tafsilatlıdır.⁵ Bu durum son tahlilde her iki muhakkikin ne kadar ciddi iş yaptıklarını ortaya koyacak ayrı bir tenkidli çalışmayı da gerektirse de böyle bir araştırmanın yapılması bu çalışmanın amacı açısından elzem değildir. Zira burada bahse konu olan eser hakkında iki

2 Bu not için bkz. M. Fuad Köprülü, “Beyhākî,” *İslam Ansiklopedisi* (MEB), c. 2, s. 585. Köprülü, tahkikin basım tarihi için 1940 yılını göstermektedir. Bu baskıyı görmedim; fakat A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde mevcut olduğu bilgisine ulaştım.

3 Zāhîru'd-Dîn el-Beyhākî, *Tārīhu Hukemā' i'l-İslām*, tah. Muḥammed Kurd 'Alî (Maṭba'atu't-Teraḳkî, Dimeşk 1365/1946). Bunun dışında aynı adla yapılan fakat benim ulaşamadığım başka bir baskı da bulunmaktadır: *Tārīh Hukemā' i'l-İslām*, takdim ve tahkik Memdūh Ḥasen Muḥammed (Mektebetu's-Şekāfeti'd-Dīniyyeh, Kahire 1996); bu baskıyı ve yukarıdaki notta anılan Lahor baskısının mevcudiyeti konusunu dikkatime sunan ve bu çalışmanın ince okumasına katkıda bulunan Recep Gürkan Göktaş'a teşekkür borçluyum.

4 Zāhîru'd-Dîn el-Beyhākî, *Tetimmetu Şivāni'l-Hikme*, tah. Rafîk el-'Acem (Dāru'l-Fikri'l-Lubnānî, Beyrut 1994). *Tetimmetu* hakkında yapılan ve her bir maddenin bir-iki satırlık İngilizce tercümesini içeren bir çalışma için bkz. Max Meyerhof, “'Alî al-Bayhaqî's Tatimmat Şiwān al-Hikma: A Biographical Work on Learned Men of the Islam,” *Osiris* 8 (1948), pp. 122-217.

5 Muhtemelen muhakkiklerin tahkikte kullandıkları nüshalar arasındaki farklardan kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca el-'Acem, Kurd 'Alî'nin yaptığı neşrin kişilerin tarihsel anlamda vesikalandırılmaları ve hayat-vefat tespitinde bariz eksikliklerin olduğunu iddia etmektedir. Bkz. el-'Acem, “Vaşfu'l-Maḥṭūṭāt ve Tarīkatu't-Taḥḳīk,” *Tetimmetu* nin tahkikine yazdığı giriş kısmında, s. 24.

tahkik arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Burada her iki muhakkikin ilgili pasajlarını sunup karşılaştırmalı olarak vereceğim.

Her iki tahkike göre, el-Beyhakî, el-Fārâbî'nin çoğu Şam'da bulunan birçok eserinin olduğunu ifade ederek bunlar arasında Horasan'da bulunduğunu söylediği eserlerin listesini vermektedir. Fakat bu liste tahkiklerde farklılık arz etmektedir. Kurd 'Alî'nin tahkikinde eser listesini içeren pasaj şöyledir:

el-muhtaşaru'l-evşat fî'l-mantık ve'l-muhtaşaru'l-mücez ve kitâbu'l-burhân ve cevâmî'u kutubi'l-mantık ve ârâ'u'l-medîneti'l-fâdileh ve'et-Ta'likât ve şerhu kutubi Aristû ve şerhu Üklîdis fî'l-müsîkâ erba' mucelledât ve kitâbu'n-nefs ve kitâbu't-tefsirah [keza] ve Tamânâvis ve rasâ'il keşîrah.⁶

El-'Acem'in tahkikindeki pasaja göre ise liste şu eserleri içeriyor (muhakkikin imlası ve noktalama işaretleri aynen korunmuştur):

el-muhtaşaru'l-evşat fî'l-mantık. ve'l-muhtaşaru'l-mücez ve kitâbu'l-burhân, ve cevâmî'u kutubi'l-mantık, ve '[ğ]arağu mâ ba' de't-ıtabî'ah, ve 'uyunu'l-mesâ'il, ve kitâbu'l-fuşûl, ve kitâbu'l-medhal fî'l-müsîkâ, ve kitâb fî'l-ikâ', ve ihşâ'u aşnâfi'l-ikâ'ât, ve risâleh fî'l-edviyeh. ve fî takvîmi'l-lisân, fî'l-mantık, ve taşşîlu's-se'âde, ve şerhu kitâbi's-siyâseh li-Aristû, ve felsefetu Aristû ve Eflâţun, ve ittifaķu ra'yeyi'l-ħakîmeyn, ve kitâb fî'l-'aql ve kitâb fî't-tahlîl, ve muhtaşaru'l-mantık ... ve muhtaşar anûlütîkâ'l-ülâ ve evsaţu'l-kebîr, ve kitâbu't-tezâķîr, ve risâleh fî'l-ciheti'lletî bihâ el-ķavl 'alâ aħkâmi'n-nucûm, ve şerhu fağâ'ili'z-zeytûn ve li's-Şeyhi'l-Yünânî, ve ârâ'u'l-medîneti'l-fâdileh, ve risâleh fî's-siyâseh ve'et-Ta'likât, ve şerhu nuşûşi Aristû, ve şerhu Üklîdis fî'l-müsîkâ fî erba' mucelledât, ve kitâbu'n-nefs, ve kitâbu't-tefsîr, ve kitâbu Tîmâvis, ve rasâ'il keşîrah.⁷

Bu pasajda kalın harflerle vurgulanmış olan ifadeler, eserin Kurd 'Alî tahkikinde bulunmayan veya farklılık gösteren ifadelere işaret etmektedir. Elyazması nüshaları arasındaki farklar oldukça fazladır ve bu durum, belli nüshaların metinlerine bir müdahalede bulunulduğuna delalet edebilir.⁸

İbnu'l-Kıfî (ö. 646/1245), *İhbâru'l-'Ulemâ' bi-Ahbâri'l-Hukemâ'* adlı eserinde, el-Fārâbî'nin eserlerini sıralarken dört yerde "ta'lik" kelimesini kullanmaktadır: *Kitâbu Ta'liķi İsâğüci 'alâ Furfuriyûs, Ta'liķu Kitâbi'l-Hurûf, Ta'liķu Şerhi Barîrminiyyâs, ve Kitâbu Şerhi'l-'İbârah li-Aristû'âlîs 'alâ ciheti't-ta'liķ.*⁹ Bu eserlerin nispeti hakkında başlatılacak bir tartışma burada kapsam dışıdır ve bunların tartışma konusu ettiğimiz eserle alakalı olmadıkları gayet açıktır.

6 El-Beyhakî, *Târîhu Hukemâ'i'l-İslâm*, s. 31.

7 *Tetimmetu Şivânî'l-Ĥikmeħ*, ss. 41-42. Kalın harf vurgusu bana aittir.

8 Aslında metinler incelenince muhakkiklerin muhtemelen keyfî oldukları izlenimi veren müdahalelerde buldukları seziliyor. Ancak emin olmak için elyazmalarla karşılaştırmalı çalışma yapılması gerektiğini tekrar edelim.

9 İbnu'l-Kıfî, ss. 183-184.

'*Uyūnu'l-Enbā' fī Ṭabakāti'l-Eṭibbā'*'ın yazarı İbn Ebī Uşaybi' ah (ö. 667/1269), el-Fārābī'ye atfedilen eserleri sıralarken, yer yer "ta' līk" kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimenin kullanıldığı sekiz yerde "alā ciheti ta' līk" ifadesiyle son bulan bir tasvirle el-Fārābī'nin Aristo'nun yedi eserine ve Afrodiyaslı İskender'in bir eserine yazdığı şerhlerin "ta' līk" tarzında olduğu anlatılmaktadır.¹⁰ '*Uyūnu'l-Enbā'*'da, tartışma konusu ettiğimiz eserin adıyla ilişkilendirilebilecek toplam beş kullanım bulunmaktadır: *şerhu'l-mevādi' i'l-mustağleḫah min kitābi kāfiğūriyās li-Arisṭūṭālīs ve yu' rafu bi-ta' līkāti'l-ḥavāšī, te' ālīk' alā kitābi'l-kiyās, ta' līk lehu fī'n-nucūm, te' ālīk fī'l-ḥikmeḥ ve ta' līkātu anālūṭikā'l-evvel li-Arisṭūṭālīs.*¹¹ Burada altı çizili olan kelimelerin, doğrudan müstakil bir telif eserden ziyade bir derleme "yorum" kitabına delalet ettiği ve bahis konusu ettiğimiz eserle alakasının olmadığı da barizdir. Kalın harflerle yazılan eserin, bu haliyle, müstakil bir eser adı olup olmadığı ise tartışmaya açıktır.

El-Fārābī'ye atfedilen *et-Ta' līkāt*'ın tahkikini yapan ve mukaddimesinde bu sorun hakkında bir değerlendirme sunan Ca' fer Āl Yāsīn, otantiklik konusunda yaptığı tahliller neticesinde kesin bir yargıya varmaktadır:

... bu eserin Ebū Naşr'a nispetinde şüpheye yer yoktur. Ama biz isimlendirmenin bizzat el-Fārābī'ye ait olmadığı düşüncesine meylediyoruz. [İsimlendirme], bu eseri bazan "te' ālīk fī'l-ḥikmeḥ" başlığı altında bazan da "et-Ta' līkāt" başlığı altında zikreden nâsihlere aittir. Muhtemelen bu nüshaların zikredilmesinde ön plana çıkan, el-Beyhākī'nin "et-Ta' līkāt" adıyla işaret ettiği nüshadır.¹²

Yazar burada el-Beyhākī'nin kullandığı imlayı esas alarak ve ifade biçiminden yola çıkarak işaret edilen eserin otantik bir müstakil eser olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Aynı yazarın, hükmünü dayandırdığı diğer husus şudur: Elyazması nüshaları, bu eseri icmaan filozoflar arasında sadece el-Fārābī'ye nispet etmektedir. Bu eserin adı, elyazmalarında ya filozofun adına izafe edilerek veya isim belirtilmeksizin hep "et-Ta' līkāt" olarak geçmektedir.¹³

Āl Yāsīn'in dayandığı her iki husus da sorunlu gözüküyor. Öncelikle belirtilmesi gereken nokta, el-Beyhākī'nin, bu eseri "et-Ta' līkāt" adıyla el-Fārābī'ye atfeden tek kişi olmasıdır.¹⁴ Dolayısıyla, Āl Yāsīn'in *et-Ta' līkāt* isimli eserin el-Fārābī'ye aidiyetinin sorunsuz olduğu hükmüne varırken dayandığı ana malzeme, el-Beyhākī'nin eserin nispeti konusundaki ifadeleridir. Ancak Āl Yāsīn, burada "et-Ta' līkāt" adıyla karşımıza çıkan eserin, başka Tabakāt müelliflerinin eserlerinde karşılaştığımız

10 İbn Ebī Uşaybi' ah, '*Uyūnu'l-Enbā' fī Ṭabakāti'l-Eṭibbā'*', tah. Nizār Riḍā (Dāru Mektebeti'l-Ḥayāh, Beyrut trsz), s. 608.

11 İbn Ebī Uşaybi' ah, '*Uyūnu'l-Enbā'*', s. 609.

12 Āl Yāsīn, s. 70. Çift tırnak işaretleri bana aittir.

13 Āl Yāsīn, s. 70.

14 Köprülü'nün, *Tetimme*'yi "Başka hiçbir kaynaktan tesadüf edilmeyen" malumata sahip bir eser olarak tanıtmaması ("Beyhākī," s. 585), *et-Ta' līkāt*'ın başka bir kaynaktan bulunmaması bilgisi eşliğinde manidâr bulunabilir.

“te‘ālîk” ifadesiyle işaret edilen eserle aynı olduğunu; diğer bir deyişle aynı eserin, farklı kaynaklarda farklı iki isimle aktarıldığını ileri sürmektedir.¹⁵ Bu çerçevede sorunun kaynağında yer alan bir husus, “ta‘lîkât” kelimesinin tek başına bir eser adı olarak sunulmasına karşın, “te‘ālîk” kelimesinin Tabakât eserlerinde onu takip eden bir açıklama ile “te‘ālîk fî ...” şeklinde kullanılmış olmasıdır. Şayet her iki kelime birbirinin yerine kullanılabiliriyorsa, bu durumda “ta‘lîkât”, bir esere yapılan veya bazı konular hakkında yapılan talikler olmalıdır. Örneğin, ‘*Uyûnu’l-Enbâ*’daki “te‘ālîk fî’l-ḥikmeḥ” ifadesinin doğrudan bir kitap adı olduğu açık değildir. Tam tersine, siyak ve sibakından yola çıkarak ve çok kolay bir şekilde, metin, eser sahibinin felsefi konular üzerine ta‘lîklerine işaret ettiği şekilde de okunabilir ve hatta öyle okunması gerektiği söylenebilir. Bu durumda ikinci ifade, telif bir esere değil, bir yorumlar toplamına işaret etmektedir.

NFT, oldukça dağınık ve tutarsız bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla, içerikten yola çıkılarak, eserin “yorumlar”dan ibaret olduğu şeklinde bir tespit, eserin ismini de belirleyebilmektedir. Bu anlamda, “te‘ālîk fî’l-ḥikmeḥ” ifadesinin, bir eser adından ziyade içeriği yansıtan genel bir isimlendirme olduğu veya eserin yazılış tarzına işaret ettiği de rahatlıkla ileri sürülebilir. NFT’nin normal bir telif eser olmadığı barizdir ve dolayısıyla söz konusu eser isminin genel adlandırmanın sonucu olduğunu düşünmek daha doğru gözükmektedir. Bu bağlamda İbn Ḥallikân’ın (ö. 681/1282) el-Fārābî’nin eserleri hakkında yazdığı tek cümle anlamlı gelebilir: “Tasniflerinin çoğu *rikâ’* (parça parça notlar) tarzındadır; o *kerārîs* (sistemli risale) tarzında çok az yazmıştır ve bu sebeple de tasniflerinin çoğu *fuşûl* ve *te‘ālîk* şeklindedir.”¹⁶ Bu durum, her ne kadar son tahlilde Âl Yâsîn’in yaklaşımına destek sunuyor gözükse de el-Fārābî’nin diğer eserleriyle pek uyumamaktadır ve otantiklik konusunda bir dayanak olmak için oldukça zayıftır. Bu sebeple, her ne kadar Dimitri Gutas, İbn Ḥallikân’ın bu ifadesinin, filozofun tutumluluğu ve dünyevîlikten uzaklığını gösterme amacına matuf bir uydurma olduğunu düşünse de filozofun eserlerinin muhafazası konusunun mevcut eserleriyle karşılaştırılarak doğrulanması gerektiği şeklindeki uyarısı yerindedir.¹⁷

Telif geleneği içerisinde, hassaten söz konusu eserin yazılış biçimi ve içeriğini hesaba katarsak, bu tür eserlerin bazan öğrenciler ve bazan müstensihler vs. tarafından içerikten yola çıkılarak isimlendirildiği de bilinmektedir.¹⁸ Bahis konusu *et-Ta‘lîkât*’ı da aynı minvalde değerlendirecek, bu durumda, eserin adının “et-Ta‘lîkât” yerine

15 Âl Yâsîn, s. 70.

16 İbn Ḥallikân, *Vefeyātu’l-A’yân ve Enbâ’u Ebnâ’i’z-Zemân*, tah. İhsân ‘Abbās, c. 5, s. 156. Çift tırnak işaretleri bana aittir.

17 Dimitri Gutas, “Fārābî.I”, *Encyclopædia Iranica*. <http://www.iranicaonline.org/articles/farabi-i> (01.12.2013).

18 Örneğin Bedevî, İST’nin İbn Sînâ’nın öğrencisi Behmenyâr tarafından yazılıp talik edildiği tespitini paylaşmaktadır; bkz. “Taşdır”, İST’nin tahkikine yazdığı önsözde, ss. 5-6. Ayrıca İbn Ebî Uşaybi’ah, İbn Sînâ’nın öğrencilerinin talik ederek kendisine atfettiği *te‘ālîk* ve *ta‘lîkât* şeklinde isimlendirilen eserlerin bulunduğunu aktarmaktadır; bkz. ‘*Uyûnu’l-Enbâ*’, ss. 458-459. Ayrıca bkz. Bedevî, “Taşdır”, s. 5. Âl Yâsîn de İST’nin yazarının İbn Sînâ değil, onun öğrencisi olduğu görüşündedir; bkz. Âl Yâsîn, ss. 71-72.

diğer Tabakât müelliflerince “Te’ālîk fî ...” olarak zikredilmiş olması ihtimali, Āl Yāsīn’in teorisi için destek sunuyor gözükebilir. Fakat bu sadece eserin başlığıyla alakalı bir tartışmadır ve sadece başlığın otantik değil, üslubu yansıtan bir kelimeye dayalı olduğu sonucuna sevkeder.

Söz konusu ettiğimiz eser de böyle bir özelliğe sahip olabilir. Dolayısıyla, eserin üslup ve muhtevasından yola çıkarak “et-Ta’lîkât” şeklindeki başlığın failinin el-Fārābî olmadığı, belki bir öğrencisi olduğu sonucuna varabiliriz. Buna ilave olarak, yine tarihte vakidir ki bir eser, çeşitli sosyal veya psikolojik nedenlerle, ilgisiz birine kolaylıkla atfedilmiştir. Buna referansla, eserin el-Fārābî’ye atfedildiği de bir vakiadır. Fakat yine de asıl sorun, isimlendirmenin kim tarafından yapıldığı değil, atfedilen eserin gerçekten el-Fārābî’ye ait olup olamayacağıdır. Bu eserin tarihine dair yapılacak bir araştırma, hem her iki tarz isimlendirme hususunda bir açıklık sağlayabilir ve hem de el-Beyhakî’nin verdiği bilginin doğru olup olmadığını ortaya koyabilir. Ancak bu meselede, metin mukayesesi ve içerik-düşünce karşılaştırması yoluyla daha fazla mesafe katedilebilir.

Sonuçta, el-Beyhakî’nin ifadelerinden, Āl Yāsīn’in vardığı hüküm kadar kesinlik derecesinde bir çıkarsama yapmak kolay gözükmemektedir. Bu durumda, şayet *et-Ta’lîkât* müstakil bir eser ise, bu başlığı “te’ālîk” ile özdeşleştirmek çok kolay değildir ve bu, Āl Yāsīn’in iddiasının aleyhine çalışabilir. Nitekim İbn Ebî Uşaybi’ah’nın zikrettiği eser isimlerinin bazılarında “ta’lîkât” açıkça geçtiği halde, şu anda kesin olarak bilmekteyiz ki bu ifade mevzubahis ettiğimiz eserle içeriksel bir bağlantıya sahip olan bir esere değil, Aristo’nun *Birinci Analitikler*’i üzerine yapılan yorumlara işaret etmektedir.¹⁹ Bu da kelimenin doğrudan lügat anlamıyla kullanılmış olduğu ve muayyen bir esere atıfta bulunmadığının gayet muhtemel olduğu düşüncesini desteklemektedir.²⁰ Bundan ötürü, el-Beyhakî’nin *et-Ta’lîkât* adıyla belirttiği ve el-Fārābî’ye atfettiği eserin otantikliği konusunda, İbn Ebî Uşaybi’ah’nın kullandığı ifadeleri destekleyici unsur olarak sunmak ve sadece buna dayanarak kesin bir yargıya varmak yanıltıcı olabilir.²¹

Āl Yāsīn, NFT ve İST arasındaki içeriksel benzerlikten yola çıkarak benzerliği önyargılı bir yaklaşımla değerlendirdiği için ciddi bir metinlerarası mukayese yapma

19 İbn Ebî Uşaybi’ah, ‘*Uyūnu’l-Enbā*’, s. 609.

20 Bu ihtimalin bir örneğini C. Ş. Kanavâtî’nin *Mu’ellefātu İbn Sînā* (Dāru’l-Ma’rife, Kahire 1950) adlı eserden verebiliriz. Kanavâtî, İST’nin elyazmalarını tanıttığı kısmın (ss. 20-21) sonunda şunu belirtir: “Bu *et-Ta’lîkât*’ın ... Aristo’nun *De Anima*’sının haşiyeleri üzerine yapılan talikatla bir alakası yoktur” (s. 21). Bu ifadede, söylemeye çalıştığım hususla alakalı olan kısım, *et-Ta’lîkât* kelimesinin müstakil bir eser adı olarak kullanımı ile kelime anlamıyla kullanımları sıklıkla birbirine karışmaktadır. Böyle bir karışıklık, bu tarzda bir eserin isminin atfedildiği yazar tarafından verilmemiş olabileceğini anlatmaktadır.

21 Diğer taraftan, Āl Yāsīn, *te’ālîk fî’l-hikmeh* adında bir eserin Şalāhu’d-Dīn es-Şafedî’nin (ö. 764) *el-Vāfi fî’l-Vefeyât*’ında el-Fārābî’ye atfedildiğini söylemekte ve fakat bizzat kendisi, es-Şafedî’nin *et-Ta’lîkât* adlı eseri *te’ālîk fî’l-hikmeh* adı altında zikrettiğini ve bunu da el-Beyhakî’den naklettiğini ilave etmektedir (Āl Yāsīn, s. 70). Fakat söz konusu eser, el-Beyhakî’nin baskılarından hiçbirinde *te’ālîk fî’l-hikmeh*

ihtiyacı duymamış gözüküyor. Buna rağmen, Âl Yâsîn'in bizzat kendisinin taliklerinin olduğunu (ss. 407-439) ve metindeki belli önermeleri Aristo ve İbn Sînâ'nın eserlerine yaptığı atıflarla karşılaştırmalı olarak verdiğini teslim etmeliyim. Ancak dikkatlice incelenince, Âl Yâsîn'in bu kendi taliklerinde, NFT'de geçen önermelerin el-Fârâbî'nin eserlerinden hiçbirine atfedilmediğini görüyoruz ki bu durum onun NFT'nin el-Fârâbî'ye aidiyeti konusunda ileri sürdüğü içeriğe dayalı argümanlarını zayıflatmaktadır.

Âl Yâsîn'in ileri sürdüğü diğer hususa gelince: *et-Ta'likât* adlı eserin sadece el-Fârâbî'ye izafe edildiği iddiasının zayıf olduğu söylenmelidir. Kendisini destekleyen metin, el-Beyhaqî'nin Kurd 'Alî tarafından yapılan neşridir ve bu neşirde İbn Sînâ'ya atfedilen "et-Ta'likât" adlı bir eser yer almamaktadır. *Tetimمه* adıyla el-Acem'in yaptığı tahkikte ise İbn Sînâ'ya atfedilen *Kitâbu'et-Ta'likât* isimli bir eser zikredilmektedir.²² Her iki tahkik arasındaki farklılığa daha önce işaret etmiştim ve bu farklılık Âl Yâsîn'i sadece kendi dayandığı el-Beyhaqî metni çerçevesinde haklı kılabilir. el-Beyhaqî'nin eserinin nüshaları arasında problem olabilir, ama ortada duran bir gerçek şudur ki en az bir Tabakât nüshası aynı adlı eseri İbn Sînâ'ya atfetmektedir ve bu da Âl Yâsîn'in ikinci dayanağını sorunlu hale getirir.²³

B. NFT'nin Muhtevası ve İST ile Muhteva Benzerliği

NFT genel olarak belli bir tertibe göre düzenlenmemiş bir halde çeşitli konularda çoğunlukla birbirinden bağımsız paragraflardan oluşmaktadır. Bu anlamda İST için de geçerli olacak ifadelerden vereceğimiz örnekleri mukayese bölümüne bırakarak, NFT'de işlenen konuları ana hatlarıyla sıralayalım. NFT, ilahi inayetten bahseden bir pasajla başlamaktadır. Konu tekrarlarının sık sık karşılaşıldığı eserde ele alınan konuların kabaca yapılacak bir listesi şunları içerecektir (parantez içindeki rakamlar, metnin Haydarabad edisyonunun sayfalarına işaret etmektedir): Faal akıllar (2, 3), idrak, ma'kûl ve mahsus, nefis, bilgi, basitlik (4-5), varlık-mahiyet ve ma'lûl-illet ilişkisi (6), ışık ve renkler (7), aklî suretler, insan tabiatı (8), hikmet, zorunlu varlık, yıldızların akılları (9), nefis, arazlar ve maddî suretler (10), hadd, cismani suretler, hayr, nokta, çizgi, satih (11-12), insan nefsi, İlk, Tanrı (12), bilgi ve insan (12, 13), feleklerin akletmesi, irade ve hareketleri (14, 15), hareket, teşahhus (14), tikel tabiat (15), akletme ve duyumsama (16), yokluk, heyûlâ, ma'dûm, İlk'in varlığı, mevcudatın varlığı (16), ebediyet, fasıdat ve bilgisi (17), yıldızların bilgisi (18), cins, fasl, yokluk (19),

adıyla zikredilmediği için burada bir yanlış olmalıdır. Her hâlükârda, es-Şafedî'nin böyle bir eseri naklen zikretmiş olmasının otantiklik konusunda destekleyici bir delil teşkil etmeyeceği açıktır.

22 Bu konuda Bedevî ve Kanavâtî'nin çalışmalarına müracaat edilebilir.

23 Diğer taraftan, İbn Ebî Uşaybi'ah iki yerde adında "te'âlik" kelimesi geçen eserler ve bir de "Ta'likât" adıyla başka ayrı bir eseri İbn Sînâ'ya izafe etmektedir. Özellikle bu sonucunu "ta'likât istefâdehâ Ebû'l-Ferec et-Tabîb al-Hemedânî min meclisihî ve cevâbât lehû" şeklinde tanıtılmaktadır; bkz. 'Uyûnu'l-Enbâ', s. 458. Âl Yâsîn, bunların farklı eserler olduğunu ileri sürebilir; fakat el-Fârâbî'ye atfedilen eserin, te'âlik adıyla da anıldığını ve bu ikisinin aynı eser olduğunu ispatlamaya çalışan Âl Yâsîn'in İbn Sînâ'ya atfedilen eser hakkında aynı tutum içinde olmaması, kendi duruşunu yine zayıflatmaktadır.

ruh (20), feleklerin cevheri, hüviyet, sıfat, *vad'*, zaman (21), fizik, zaman, hareket ve arazlar, ısı, cismanî suret (22, 25), ilimler hakkında (23), ilahî ilim ve beşerî ilim (24).

Her iki eseri karşılaştıran bir kişi, bu konuların, aynıyla, İST'in işlediği konular olduğunu görecektir. İçerik benzerliği, NFT'nin otantik olduğu iddiasına yönelik farklı bir temellendirme ameliyesine kaynaklık etmek üzere kullanılmaktadır. Örnek olarak yine Āl Yāsīn'e başvurabiliriz. Yazar, içerik benzerliğini, İbn Sīnā'nın el-Fārābī'den etkilenmiş olmasıyla izah etmektedir.²⁴ Öyle ki buna destek olarak her iki eserin yazım üslupları geleneksel olarak her iki filozofun üsluplarına kıyaslanarak sunulmaktadır. Ona göre, İST, tafsilat açısından daha yoğun ve içerdiği konuların sayısı açısından daha kapsamlı olmasıyla NFT'den farklıdır.²⁵ Āl Yāsīn, NFT'nin İST'ye göre daha kısa cümleler içermesini, birincinin iddia edilen yazarının genel telif tarzına uygun düşmesiyle, İST'nin daha detaylı olmasını da ikincinin yazarının tarzıyla uyumlu olduğunu ileri sürmektedir. Bu açıdan, yazara göre, deliller içermemesi, sahibinin dikkat/inceliği ve uzun yazma konusundaki tutumluluğuna delalet eden formatıyla NFT, "kelām mursal"dir.²⁶

Āl Yāsīn'in bakış açısında etkili olan temellendirilmemiş varsayım, NFT'nin otantik ve müstakil bir eser olduğudur. Buradan yola çıkarak, yazar, başka bir hususu da gündeme getirmektedir: "İbn Sīnā, el-Fārābī'nin kitaplarına muttali olma ve onları tedris etmesinde anlayışı ve fikirleri açısından çeşitli yönlerden etkilenmiştir. O, bu etkiye risale ve makalelerinin çoğunda işaret etmektedir. O zaman, ister *et-Ta' Līkāt*'ta olsun isterse diğer felsefi meselelerde, İbn Sīnācı bir dille işlenmiş Fārābīci fikirler bulmamızda garip olan bir şey yoktur."²⁷ Āl Yāsīn'in burada yapmaya çalıştığı şey, eser nispetinin sıhhatini içeriksel benzeşme yoluyla ispatlamaktır. Ancak ispat için kullanılan bilginin bizzat kendisi ispata muhtaç gözükmektedir. Aslında bu bakış, geleneksel olarak el-Fārābī'nin fikirlerinden etkilenen İbn Sīnā tasvirini yansıtmakta ve fakat herhangi bir tarihsel veya metinsel kesin kanıtı dayanmamaktadır. Zira böyle bir yorum, eserleri arasındaki muhteva benzerliğinden yola çıkılarak kronolojik olarak daha sonra yaşayan biriyle, kendisinden daha önce yaşamış başka biri arasında kurulacak bir ilişkiyi anlatmak için de yapılabilir. Bu teşebbüsteki hatalardan biri, otantikliği konusunda sorun yaşanan bir eserin içeriğinden yola çıkarak ilave destek sunmaksızın tek yönlü bir çıkarsama yapmaktır. Bu çıkarsama tek yönlüdür, zira aynı yargı tersi yönde de yapılabilir, ki bu makalenin ileri sürdüğü tez tam olarak budur. Fakat bu noktada belirtmeliyim ki bu tez, İbn Sīnā'nın el-Fārābī'den etkilendiği düşüncesini reddetmek anlamına gelmemektedir. Böyle bir red, insafsız bir yargı olurdu. Ancak Āl Yāsīn'in yaklaşımında İbn Sīnā adına ortaya çıkan talihsizlik, İbn Sīnā'nın Aristo metafiziğini okurken karşılaştığı anlama sorununu aşmada, rivayete göre, el-Fārābī'nin bir eserinin yardımcı olduğunu söylemesidir. Bu rivayete dayanarak, İbn

24 Āl Yāsīn, ss. 71-72, 74.

25 Āl Yāsīn, s. 71.

26 Āl Yāsīn, s. 71.

27 Āl Yāsīn, ss. 71-72.

Sînâ'nın eserlerinden “aparma” yoluyla üretilen ve çeşitli sebeplerle el-Fârâbî'ye nispet edilecek bir eserin, tam tersine İbn Sînâ'nın el-Fârâbî'nin eserini detaylandırarak yazdığı bir eser olarak karşımıza çıkarılması, elimizdeki örnekte olduğu gibi, işten bile değildir. Konuların NFT’de gördüğümüz işleniş tarzı göz önünde bulundurulursa, burada NFT özelinde, el-Fârâbî’ye bir haksızlık yapıldığını da söyleyebiliriz. Zira bir konuda veciz ve ilkelere odaklı bir söylem üretmek başkadır, NFT’de gördüğümüz gibi konuları dağınık ve zaman zaman anlamsız bir şekilde tek cümlelik ifadelerle “yorum”lamak başka bir şeydir. Sorulan sorulara ilişkin yapılan yorumlardan müteşekkil olan bu metnin, bahsedilen şekilde olmasının tabii olduğu iddiası naif bir argümandır. Buna karşı, neden bir önerme veya felsefi bir konu hakkında yapılan bir “ta’lîk”in, bizatihi o önerme veya konudan daha anlaşılmasız kılındığı sorusu ciddi bir şekilde düşünülmelidir. Zira NFT’de görülenin bu olduğu söylenebilir. Öyle ki NFT’deki anlamsız bir cümle, bu cümleye, İST’de geçen ve aynı cümleyi içinde barındıran bir pasajdan hazfedilmiş bir kelime yerleştirildiğinde anlamlı hale geliyorsa –ki bunun birçok örneği bulunabilir— o zaman burada bir problemin olduğu kesindir ve bu problem de Âl Yâsîn’in örneğini verdiği çıkarımların aleyhine olacaktır.

Diğer taraftan, metinler karşılaştırılınca görüleceği üzere, NFT, genel olarak İST’yi takip etmekte, fakat farklı sayfa ve konulardan çoğu anlamlı olmayan tarzda İST paragraflarına eklemeler, çıkarmalar, vs. tarzında yeni ve fakat dengesiz bir kurgu sunmaktadır. Daha açık söylersek, metinler incelenince, İST metninin, Âl Yâsîn’in ima ettiği gibi, el-Fârâbî’nin kapalı bıraktığı pasajları teferruatlı bir tarzda yorumladığı şeklinde bir manzara değil, aksine halihazırda var olan bir eserin pasajlarından şu yollarla elde edilen düzensiz ifadelerin oluşturduğu bir manzara karşımıza çıkıyor: doğrudan alıntı, yeniden ifadelendirme, özetleme, eliptik anlatım ve hafz. Öyle ki metinlerarası ilişkiyi Âl Yâsîn’in kurguladığı şekilde düşünmek için hiçbir zorlayıcı neden yoktur. Burada, kanaatimce aklı olan, her hangi bir anlamsız cümleyi anlamlı hale getirenin veya izah edenin İbn Sînâ olduğunu ileri sürmek değil, İbn Sînâ’nın halihazırda anlamlı ve bütünlük içeren cümlesini yeni üretilecek bir eser için istinsah ederken muhtemelen neyi atladığından veya hafzettiklerinden habersiz birinin bu fiiliyle o cümleyi anlamsız hale getirmiş olduğunu düşünmektir. Metinlere dikkatli bakıldığında, NFT’nin başına gelenin tam da bu olduğu görülebilir. İST, konulara dair izahlarında sık sık farklı yerlerde tekrara düşse de izahlar genellikle bir bütünlük arz etmektedir. Fakat NFT, genellikle bunun aksi bir görünüm arz etmekte ve örneğin, üç satırda birbirinden bağımsız üç konuya dair cümleler içerebilmektedir.

C. Örnek Metin Mukayesesi

Bu bölümde, NFT ve İST arasında metin mukayesesine yönelik olarak birkaç pasajı karşılaştırmalı olarak göreceğiz. Bu mukayese için seçilen örnekler, el-Fârâbî’ye atfedilen risalenin Haydarabad baskısı ve Ca’fer Âl Yâsîn tarafından yapılan tahkiki ile İST’nin ‘Abdu’r-Rahmân Bedevî tarafından yapılan tahkikinden alınmıştır.²⁸

28 El-Fârâbî, “et-Ta’lîkât,” Ca’fer Âl Yâsîn (tah.), *El-Fârâbî: el-A’ mâlu’l-Felsefîyyeh*, c. 1 (Dâru’l-

Örnek olarak NFT'nin ilk paragrafından bir bölüme bakalım:

هذه الموجودات كلها صادرة عن ذاته تعالى و هي مقتضى ذاته فهي غير منافية له [...] وكل ما كان غير مناف و كان مع ذلك يعلم الفاعل انه فاعله فهي مراده بانه مناسب له [...] ولانه عاشق ذاته فهي كلها مرادة لاجل ذاته فتكون الغاية في فعله ذاته [...] وكونها مرادة له ليس هو لاجل ذاته اذ الغرض ما لا يكون الا مع الشوق فانه يقال لم طلب هذا فيقال لانه اشتهاه وحيث لا يكون الشوق لا يكون الغرض وايضا الغرض هو السبب في ان يصير الفاعل فاعلا بعد ان لم يكن و لا يجوز ان يكون لواجب الوجود لذاته الذي هو تام امر يجعله علي صفة لم يكن عليها فانه يكون ناقصا من تلك الجهة فقد عرفت ارادة الواجب لذاته و انها بعينها عنايته و رضاه

NFT ve İST'deki mevcut halleriyle mukayese ettiğimizde yukarıdaki pasaj hakkında şunlar söylenebilir: Bu pasaj geneli itibarıyla, İST'nin başından üç sayfa sonrasına denk gelen ve “İnayet” alt-başlığı ile tahkik edilen kısımda (İST s. 16) yer almaktadır ve bu kısmın sadece ¼'üne denk gelmektedir. Yukarıda (1) numaralı cümle, İST s. 17'deki başka bir paragrafın ortasında bulunmaktadır. Yukarıdaki pasajda görülen [...] işareti, NFT'de olup İST'de ya yer almayan veya başka bir sayfada bulunan cümlelere işaretlerle, her iki eserdeki pasaj bütünlüğünün olmadığını göstermek içindir. Altı çizili cümle, İST'deki cümlelerin birkaç kelimenin farklı ifade edilişiyle elde edilmiştir: *ve ya 'şaku zātehu fe-hāzihi 'l-eşyā' kulluhā murādeh li-ecli zātihi* (İST s. 16). Pasajın geri kalan kısmı, İST s. 19'dan kısmen alıntı kısmen eliptik yolla aktarılmış gözükmektedir.

Yukarıdaki pasaj, NFT s. 2'de yarım sayfalık bir yer kaplarken, İST'nin 17-20 sayfalarında oldukça detaylı olarak yer almaktadır. Bu ise bize NFT'deki yarım sayfalık pasajın İST'deki üç sayfalık kısımdan yapılan özetleme ile oluşturulduğuna yönelik bir ipucu vermektedir. İST'deki açıklamaların çoğunluğu atlanmış ve yeni bir özet paragraf ortaya çıkmış gözüküyor. Öyle ki bu pasajı takip eden paragraf, İST s. 21'de yer almaktadır.

Örnek olarak kullandığımız bu pasaj, metinsel kanıt itibarıyla öne çıkan önemli bir terminolojik farklılığı da içermektedir. Metinde geçen “vācibu'l-vucūd” ifadesi (NFT s. 2; İST s. 19), bilindiği üzere, aslında el-Fārābī tarafından kullanılmamakta, daha çok İbn Sīnā tarafından Tanrı'ya referansla istihdam edilmektedir. Bu durum ise NFT'nin el-Fārābī'ye nispetinde ayrı bir sorun oluşturmaktadır.

Aşağıdaki kısımda yer alan örnekler, metinlerarası bir mukayese için, belli yollarla yapıldığı izlenimi veren aktarmalar içindir. Hiç şüphesiz bu örnekler artırılabilir. Çalışmanın kapsamının ve yerinin darlığı nedeniyle, hem örneklerde sınırlamaya git-

Menāhil, Beyrut 1992) içinde, ss. 371-406; “et-Ta'likāt,” *Rasā' ilu'l-Fārābī* (Dā' iratu'l-Ma'ārifil-'Uşmāniyyeh, Haydarabad 1346 H) içinde; İbn Sīnā, *et-Ta'likāt*, tah. 'A. Bedevî (Mektebetu'l-İ'lāmi'l-İslāmī, Kum 1404).

mek zorunda olduğum hem de aşağıda sunacağım ifadelerin yer aldığı İST pasajlara uzun olmaları hasebiyle burada yer veremeyecek oluşum anlaşılır olmalıdır. Örnek pasajları NFT’den aktarıp İST ile farklarını belirtmekle yetineceğim. Çok sayıdaki örnekten sadece bir kaçını alan bu metinlerin, bu çalışmada ileri sürdüğüm NFT’nin İST’den alıntılama yoluyla oluşturulduğu tezini desteklediğini düşünüyorum. Eserler arasındaki ilişkiyi, bu tezin aksine okumanın mümkün olduğu ve fakat muhtemel olmadığı iddiamın, örneklerden sonra daha açık hale geleceğini sanıyorum.²⁹

1. Doğrudan alıntıya bir örnek olabilecek bir pasaj:

وقال الالوان انما تحدث في السطوح من حصول المضى وليست في ذاتها موجودة وهي اعراض تحصل بواسطة المضى وسبب كونها مختلفة وان بعضها ابيض وبعضها اسود [وبعضها في كذا] اختلاف الاستمدادات في المواد

NFT s. 7 yer alan bu pasaj köşeli parantez içindeki ifadenin hazfiyle İST s. 47’deki pasajla tamamen aynıdır.

2. Yeniden ifadelendirme:

والحكماء يسمون ما يحتاج اليه الشيء في وجوده وبقائه الكمال الاول وما لا يحتاج اليه في بقاءه ووجوده الكمال الثاني

NFT s. 3’teki bu pasaj, İST s. 21’de yer alan bir pasajın kısmen aynı kelime ve terimleri içeren yeni bir ifadesidir.

ثم نعرف ان واجب الوجود لذاته يجب ان يكون واحدا بواسطة ما عرفناه الا انه واجب لذاته

NFT s. 5: Kısmen hazf içerdiği için kısalan ve ama büyük ölçüde yeniden ifadelendirmeye tabi tutulmuş İST s. 35’teki uzun bir pasajdan yapılan alıntı.

3. Özetleme yoluyla alınan pasaj örneği:

وقال علم الاول ليس هو مثل علمنا فان علمنا قسما قسم يوجب التكتيرو يسمى علما نفسانيا وقسم لا يو جبه ويسمي علما عقليا بسيطا مثاله

NFT s. 24: İlahi ilimle ilgili açıklamalardan birini içeren bu pasaj, İST s. 193’te yer alan uzun bir pasajın cümle veya kelime hazfiyle yapılan bir özetlemesinden ibaret bir paragraf görüntüsü vermektedir. Buradaki ilginç hususlardan biri de pasajdaki bazı cümlelerin İbn Sīnā’nın *Dānišnāme*’sinin “Nefs” bölümünde aynıyla yer almasıdır.

4. Eliptik alıntıya örnekler:

وقال اذا كان معلول اخيرا مطلقا اى لا يكون علة البتة ولا علة لذلك المعلول لكن لا بد من علة اخرى تكون هذه العلة في حكم الواسطة سواء كانت متناهية او غير متناهية

29 İlk göze çarpan hususiyetlerden biri, NFT pasajlarının لاقو ifadesiyle başlıyor olması, İST’nin Bedevî tahkikinde bunun olmamasıdır. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilir, ama burada konu dışında tutulacaktır.

-وقال البخار يتصعد ونسبته الي الماء كنسبة الغبار الي الارض.

وقال الكميات لها اجزاء والكيفيات لا اجزاء لها وليست لكل نوع اجزاء الا للجوهر المركب
وللكمية

وقال الصور ليست علة صورة للمادة بل صورة للمادة وهي علة صورة للمركب وليست.
-علة للمركب

NFT'deki bu ifadeler, İST'den eliptik arzda aktarılmış gözükmekte, NFT s. 6'da ard arda yer almakta ve bir bütün oluşturuyor görüntüsü vermektedirler. Halbuki ilk cümlelerin içinde bulunduğu paragraf, İST s. 39'da bulunurken; ikinci ve üçüncü cümleler İST s. 42'den seçilerek alınmış; dördüncü cümle ise İST s. 43'ten çekilip çıkarılmış izlenimine sahiptir.

5. Modifiye edilerek alıntılanmış metin örnekleri:

NFT s. 13, İST s. 82: farklı kelimeler içeren bir pasaj

وقال الانسان لايعرف حقيقة الشيء البتة لان مبدأ معرفته الاشياء هو الحس ثم يميز بالعقل بين المتشابهات والمتباينات ويعرف حينئذ بالعقل بعض لوازمه وذاتياته وخواصه ويندرج من ذلك الى معرفة محمله عن محققه

NFT s. 16, İST s. 112.

وقال لا سكون البتة في شيء من الاجزاء السماوية فان جميعا متحركة والكواكب ايضا في ذاتها متحركة على مراكزها انفسها في افلاك تدويرها

NFT ss. 17-18, İST s. 123.

وقال الاول يعقل الفاسدات من جهة اسبابها وعللها كما تعقل انت فاسدا من جهة اسبابه مثاله اذا تخيلت انه كلما عنت مادة في عرق يتبعها حمى و نعلم مع ذلك من الاسباب ان شخصا ما يوجد وتحدث فيه هذه فبحكم ان هذا الشخص يحم فهذا الحكم لا يفسد وان فسد الموضوع

NFT s. 20, İST s. 139 vd.

وقال جوهر الفلك لا تدخل عليه الحركة وانما الحركة طارية عليه فقد تحقق جوهره ولذلك قيل الفلك ليس في الحركة والزمان بل مع الحركة والزمان

NFT s. 12, İST s. 80.

وقال النفس الانسانية انما عقل ذاتها لانها مجردة والنفس الحيوانية غير مجردة فلا يعقل ذاتها لان عقلية الشيء هو تجريده عن المادة والنفس انما تدرك بواسطة آلات الاشياء المحسوسة والتخيلة و اما الكليات والعقليات فانها تدركها بذاتها ونفسها

Bu pasajlar, İST’de yer alan metinlerin kısmen hazf ve kısmen de ifadelerin değiştirilmesiyle oluşturulmuş metinlerdir.

D. Sonuca Yönelik Değerlendirmeler

Daha önceden de değindiğim üzere, bu çalışma daha detaylı bir şekilde yapılmıştır. Ancak bu araştırmadan çıkarabildiğim iki sonuca dayanacak bir yargı bildirmek mümkün gözükmemektedir:

İlk olarak, yukarıda yaptığımız ön-değerlendirmeler doğrultusunda, el-Fārābî’ye atfedilen eserler arasında “et-Ta’lîkāt” adlı müstakil bir kitabın bulunduğu, en azından ciddi kuşkular taşıdığını söylemek gerekir. Bu veya buna benzer bir isim taşıyan ve el-Fārābî’ye atfedilen eserler, kadim filozofların ve bilhassa Aristo’nun eserlerine el-Fārābî’nin yazdığı yorumlara işaret edebileceğini söylemek mümkündür. Ortaya çıkan durum şu ki Tabakāt eserlerinden elde edilen veriler, NFT’in aidiyet sorununu tam anlamıyla çözecek kesinliği haiz değildir.

İkinci olarak, burada İST’nin asıl sahibinin İbn Sînâ olduğu gibi bir yargıya varmak durumunda değiliz. Zira bu başka bir konudur.³⁰ Ancak aidiyet konusuna girmeksizin ileri sürebileceğim husus şudur: yapılan tahliller, el-Fārābî’ye atfedilen *et-Ta’lîkāt* adlı eserin, akademik hassasiyeti de hesaba katarak söyleyecek olursak, İbn Sînâ’ya atfedilen *et-Ta’lîkāt* adlı eserden çeşitli yollarla yapılan nitelsiz bir özetten ibaret olduğu neticesine sevketmektedir. Daha farklı söylemek gerekirse, anlaşılabilir ve bu eser, İST’den oldukça acemice ve bazan cehalet izlenimi verecek bir raddeye varan yöntemlerle cimbızlanarak özetlenmiş bir eserdir ve burada tartışmasına girmeyeceğimiz sebeplerle el-Fārābî’ye atfedilmiş olmalıdır. Ancak bu çalışmada örneklerini verdiğim kısmî deliller ışığında benim kişisel olarak ulaştığım kanaat odur ki NFT, el-Fārābî’ye ait bir eser değildir. Son olarak, NFT’nin tercümesini tamamladığımı ve bunun, yapmakta olduğum İST tercümesini nihayete erdirdikten sonra karşılaştırmalı olarak hazırlamayı ve bu atıf nedenlerine dair tartışmayı o çalışmada ele almayı planladığımı okurla paylaşmak isterim.

Kaynakça

El-Fārābî, Ebū Naşr Muḥammed. “Et-Ta’lîkāt”

1. Tah.: “et-Ta’lîkāt”, *Rasa’ ilu’l-Fārābî* (Dā’iratu’l-Ma’ārif il-’Uşmāniyyeh, Haydarabad 1346 H) içinde.

2. Tah.: “Kitābu’et-Ta’lîkāt”, Ca’fer Āl Yāsīn, *El-Fārābî: el-A’ mālu’l-Felsefiyye* (Dāru’l-Menāhil, Beyrut 1992) içinde, ss. 371-406.

30 İST İbn Sînâ’ya ait olsa bile, ortaya çıkacak yeni sorun, eserin bizzat İbn Sînâ tarafından yazılıp yazılmadığıdır. Bu da yukarıdaki sorunla ilişkili olan başka bir konudur ki bu şu anda konu dışıdır. Ancak konuyla ilgili olarak, Bedevî’nin İST tahkikine yazdığı giriş yazılarına bakılabilir. Ayrıca, İST’nin İbn Sînâ’ya aidiyeti, telif tarihi ve onun tarafından telif edilip edilmediği noktasındaki tartışma hakkında, bu hususta –tatminkâr veya değil—bir analiz yapan Āl Yāsīn’in değerlendirmeleri için bkz. Āl Yāsīn, s. 72.

İbn Sīnā, Ebū 'Alī. *Et-Ta' l'ikāt*. Tah. 'Abdu'r-Rahmān Bedevī. Mektebetu'l-İ'lāmi'l-İslāmī, Kum 1404.

İkincil Çalışmalar:

El-'Acem, Rafīk. "Vaşfu'l-Maḥḥūḥāt ve Tarīkatu't-Taḥkīk." *Tetimmet*

Şivāni'l-Ḥikmeḥ'nin tahkikine yazdığı giriş kısmında (Dāru'l-Fikri'l-Lubnānī, Beyrut 1994), ss. 23-25.

Āl Yāsīn, Ca'fer. "Et-Ta' l'ikāt," *El-Fārābī: el-A' mālu'l-Felsefiyyeh* (Dāru'l-Menāhil, Beyrut 1992) içinde, ss. 61-75.

Bedevī, 'Abdu'r-Rahmān. "Dirāsāt Filūlūciyyeh li'n-Nuşūş," 'A. Bedevī,

Aristū 'inde'l-'Arab: Dirāsāt ve Nuşūş ğayr Menşūrah, 2. Baskı (Vekāletu'l-Matbū'āt, Kuveyt 1978) içinde, ss. 5-66.

-----, "Taşdır", İbn Sīnā'nın *et-Ta' l'ikāt*'ının tahkikine yazdığı önsöz.

Mektebetu'l-İ'lāmi'l-İslāmī, Kum 1404, ss. 5-6.

El-Beyhaqī, Zāhīru'd-Dīn. *Tārīḥu Ḥukemā' i'l-İslām*. Tah. Muḥammed Kurd 'Alī. Maḥba'atu't-Teraqqī, Dimeşk 1365/1946.

-----, *Tetimmetu Şivāni'l-Ḥikmeḥ*. Tah. Rafīk el-'Acem. Dāru'l-Fikri'l-Lubnānī, Beyrut 1994.

Gutas, Dimitri, "Fārābī", *Encyclopædia Iranica*.

<http://www.iranicaonline.org/articles/farabi-i> (01.12.2013).

İbn Ebī Usaybi'ah. *Uyūnu'l-Anbā' fi Ṭabaqāti'l-Eḥbā'*. Tah. Nizār Riḍā.

Dār Mektebeti'l-Ḥayāh, Beyrut trsz.

İbn Ḥallikān, Ebū Bekr. *Vefeyātu'l-A'yān ve Enbā' u Ebnā' i'z-Zemān*. Tah.

İḥsān 'Abbās. Dār Şādir, Beyrut trsz.

İbnu'l-Kiḥfī, 'Alī b. Yūsuf. *İḥbāru'l-'Ulemā' bi-Aḥbāri'l-Ḥukemā'*.

Maḥba'atu's-Se'ādeh, [Kahire] 1326 H.

Ḳanavātī, Cūrc Şihāte. *Mu'elleftātu İbn Sīnā*. Dāru'l-Ma'rife, Kahire 1950.

Meyerhof, Max. "Alī al-Bayhaqī's Tatimmat Şiwān al-Ḥikma: A

Biographical Work on Learned Men of the Islam," *Osiris* 8 (1948), pp.122-217.

